Midtøstens Historie
(MØNA 1505)

Høst 2025
Forelesning 3:
Senmiddelalder og
Tidlig moderne
‹1258› - ‹1798›

albrecht.hofheinz@ikos.uio.no

Forrige uke suste vi gjennom 1000 år (fra 250-1250) med historie som la grunnlaget for mange av de institusjonene som har preget islam og den muslimske verden. I dag tar vi for oss ‹bare› 500 år (fra midten av 1200-t til midten av 1700-t), dvs. overgangen fra senmiddelalderen til tidlig moderne, for å forstå hvordan den muslimske verden utviklet seg fram til den ble konfrontert på alvor med europeisk imperial ekspansjon på 1800-tallet.
Hovedargumentet mitt, som bygger på Gelvin, er at den moderne Midtøsten ikke kan forstås uten å se på hvilke **grunnleggende institusjoner og strukturer** har fått preget samfunnene i regionen, hvordan de har blitt skapt og utviklet seg, og hvilke førmoderne og tidlig moderne inkubatorer har fått avgjørende betydning for dagens Midtøsten:

(a) konsolidering av **store rikstradisjoner**;
(b) den europeiske handelsrevolusjonen som skaper det **moderne** globale **økonomiske verdenssystemet** (med 1 senter og flere periferier); og
(c) det **moderne politiske verdenssystem** bygd på **nasjonalstater** {tenk på hvorfor det snakkes om «inter*nasjonal* politikk» og “Inter*national* relations” («inter*nasjonale* studier)!} — et system som dog ikke ‹alltid› fantes, men som vokste fram fra konfesjonelle konflikter i Europa i tidlig moderne tid.

Det er disse strukturelle dimensjonene som er et *leitmotif* i hele emnet og som vi skal komme inn litt nærmere på i dag.

Forrige uke endte vi jo med korstogene – og konkluderte med at korstogene i sin tid, sett fra muslimsk perspektiv, var et mellomspill som varte bare 200 år og som ikke hadde fullt så dramatisk betydning som det i senere tid har blitt tilskrevet.

—
Bildet: “"Shah Suleiman I and his courtiers", Folio from the St. Petersburg Album. Isfahan, 1670. Two greatly distorted Georgian inscriptions are visible above the two figures at the top left. Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences”
<https://en.wikipedia.org/wiki/Aliquli_Jabbadar>

De 4 mongolske rikene

Et mye større SJOKK – kanskje det største i hele islams historie – var MONGOLstormen (c. 1200-1300/1350) med mongolenes invasjon av de muslimske kjerneland og **erobringen av Baghdād i 1258**. Kalifens hovedstad ble **plyndret og ødelagt**; alle innbyggerne (hundretusenvis) & kalifen drept; ʿ**Irāqs eldgamle vanningssystem**, bygget opp over årtusener, ble **ødelagt**. Kanalene fyltes med gjørme, dammene forfalt, og ekspertisen som trengtes for å vedlikeholde systemet forsvant med befolkningen som flyktet om de ikke ble massakrert. Mesopotamia, som hadde vært en av verdens rikeste jordbruksregioner, opplevde en dreining mot beitebruk i mange områder og skulle ikke gjenvinne sin tidligere produktivitet på mange århundre.

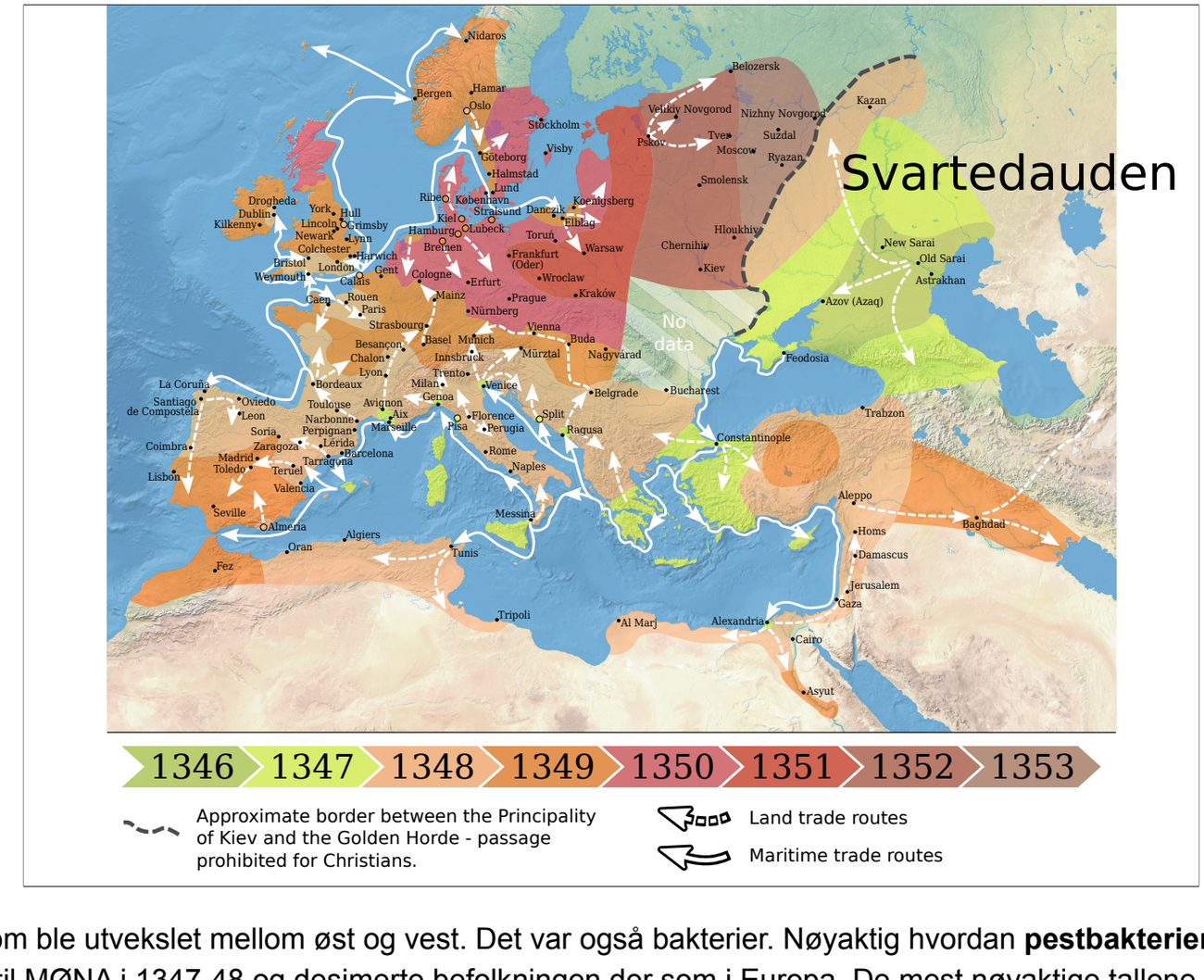
- Forsøk å danne mongolsk-kristen allianse slår feil; mongolsk frammarsj stoppet av (türk-ættede; “الدولة التركية” fra 1250) mamlūkene (EG/SY) (1260 ʿAyn Jālūt; ʿAbbāsid. ‹skyggekalifat› i Kairo; kontroll over Mekka/Medina (symbolverdi!)—men ikke minst også stoppet av inner-mongolsk strid (‹borgerkrig›). – Etter Mongolene fordriver Mamlūkene også det som er igjen av korsfarerne (til 1300).

Īl-khānat

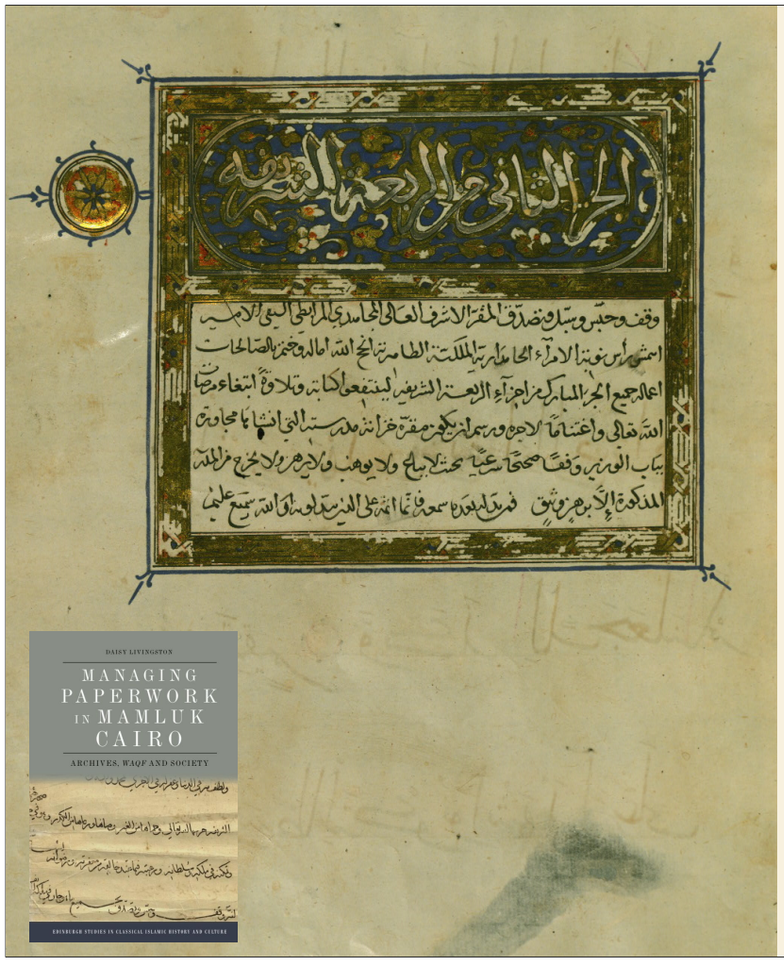

- Īl-khānat i Iran ble islamisert (~1300).
- Ibn Taymiyya angriper dem for å styre etter mongolsk, ikke islamsk lov
- Støtte til vitenskap, kunst; persisk-kinesisk kultursyntese
- *Jāmiʿ al-tawārīkh*: Første globalhistorie (1310)
- «Pax Mongolica»: Trygg handel fra Middelhavet til Kina; islam spres til Kina

- Mongol-herskerne i Iran (**Īl-khānat**) ble etterhvert **islamisert** (fra ~1300). Noen muslimske lærde (→Ibn Taymiyya / Ibn Qayyim al-Jawziyya) mente at denne konversjonen bare var overfladisk siden mongolene fortsatte å styre etter mongolsk lov, ikke etter islamsk. Īl-khānene ble beskyldt for å ta på seg en islamsk kappe for å oppnå bedre legitimitet når de trengte lokal ekspertise for å ekstrahere ressurser fra jordbrukssamfunn som var veldig forskjellig fra steppene de selv kom fra.
- Men på den andre siden kom Īl-khānene også til å sette pris på den høyt utviklede kulturen i de muslimske områdene de styrte. De ble beskyttere av vitenskap (med viktige framskritt spesielt i matematikk og astronomi) og av kunst, og med deres støtte vokste det fram en fascinerende blanding av persiske og kinesiske kulturelle uttrykk. Den **nye horisonten (fra Europa til Kina)** er bl.a. reflektert i det første forsøk å skrive ned hele menneskehetens historie: *Jāmiʿ al-tawārīkh* («Samling av alle kronikker»), forfattet av Īl-khān Ghāzāns statsminister, Rashīd od-Dīn fra Hamadān rundt 1310.
- Denne større horisonten hadde også **handelen** godt av. I en periode kunne kjøpmenn reise så trygt som aldri før fra Middelhavet til Kina uten å krysse grenser («**Pax Mongolica**»). Og langs disse handelsrutene ble også Islam spredt videre østover og fikk t.o.m. fotfeste i enkelte områder i Kina.

Men det var ikke bare varer og idéer som ble utvekslet mellom øst og vest. Det var også bakterier. Nøyaktig hvordan **pestbakterien** spredte seg fra Sentral-Asia er fortsatt ikke helt klart, men svartedauden kom til MØNA i 1347-48 og desimerte befolkningen der som i Europa. De mest nøyaktige tallene har vi for Mamlūk-sulṭānatet i Egypt og Levanten, og der ble omtrent en **tredjedel av innbyggerne offer for pesten**. Pandemien rammet samfunn som nettopp forsøkte å komme seg etter å ha vært hardt prøvet av klimaavkjøling (“The Big Chill”) og mongolske herjinger, og det bedro til mye sosial og økonomisk usikkerhet.

Waqf

- Religiøse stiftelser ekspanderer
- Rikdom donert for religiøse & sosiale formål
- Finansiering av moskeer, skoler, helse, ...
- Sosialt sikkerhetsnett

I mamlūkenes områder (Egypt og Syria) tvang befolkningskollapsen frem nye måter å organisere samfunnet på. **Waqf**-systemet – religiøse stiftelser – ekspanderte enormt. Rike mennesker som fryktet for sin frelse donerte eiendom til religiøse og sosiale formål. Disse stiftelsene finansierte alt fra moskeer og skoler til vannforsyning og sykehus. De ble en form for **sosialt sikkerhetsnett** i en tid med ekstrem usikkerhet.

Bildet: “Titlepiece with Bequest (waqf) Statement in the Name of the Mamluk Amir Aytimish - Walters W5613A” <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Egyptian_-_Titlepiece_with_Bequest_(waqf)_Statement_in_the_Name_of_the_Mamluk_Amir_Aytimish_-_Walters_W5613A_-_Full_Page.jpg>

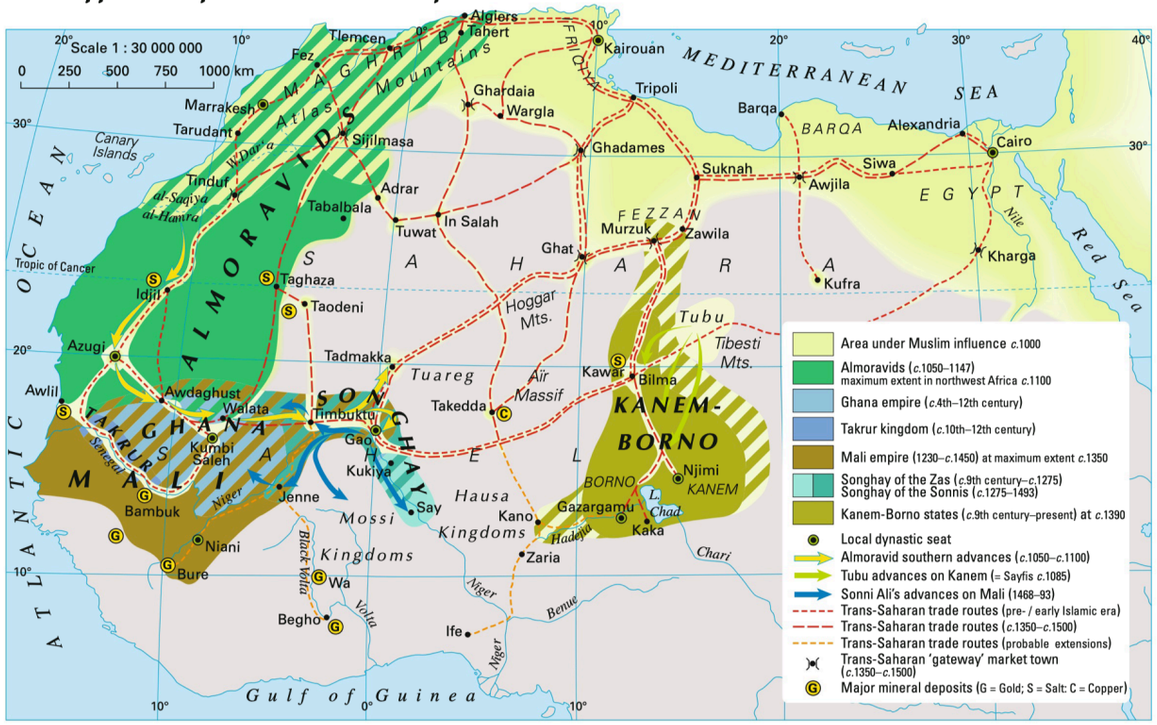
Kanskje enda viktigere var framveksten av **ṣūfī-brorskap** (*ṭuruq*; ent. *ṭarīqa*) vekst. Ṣūfismen hadde utviklet seg ut fra asketiske, gnostiske og mystiske oppfatninger av islams budskap, men nå var det ikke lenger bare mystikk for de få. Sufi-brorskapene dannet religiøs-sosiale nettverk …

Ṣūfī-brorskapene (*ṭuruq*, ent. *ṭarīqa*)

- Religiøs-sosiale nettverk
- Vekt på etikk og spiritualitet
- Sosiale solidaritetsnettverk
- Helgendyrking (*walī*) forankrer islam lokalt
- Losjer (*khānqāh / zāwiya / tekke*): herberger, skoler, handelsplasser
- Spredde islam i Afrika og Sørøst-Asia

… {religiøs-sosiale nettverk} som la vekt på de etiske og spirituelle aspektene ved religionen, og som tilbød både åndelig veiledning og helt konkret hjelp. Deres losjer (*khānqāh* / *zāwiya* / *tekke* / *ribāṭ*) fungerte som herberger for reisende, skoler for fattige, og møtesteder for handelsfolk. Når statsmakten sviktet, opprettholdt sufi-nettverkene handel og kommunikasjon. **Helgendyrking og religiøse festivaler (*mūlid* / *mūsim*)** skapte lokale økonomiske kretsløp som staten ikke kontrollerte eller kunne beskatte. M.a.o. var disse brorskapene viktige ***solidaritets***nettverk som raskt vant over store deler av befolkningen. Det ble ‹naturlig› i mange området helt til våre dager å bli født inn i en slekt som sognet til den ene eller andre *ṭarīqa*, og brorskapene fikk dermed en helt sentral sosial rolle for brorparten av muslimene, og også en *kulturell* rolle siden de hjalp å forankre islam i et lokalt miljø og å gi lokale språk og dialekter større plass i poesi og skrift.
De spilte også en viktig rolle i å spre islam utover grensene til de eksisterende muslimske rikene, ikke minst i Afrika og Sørøst-Asia.

- Hva skjer i forøvrig i Afrika? Vi har så vidt hørt om Murābiṭūn [c. 1050-1150] og Muwaḥḥidūn [c. 1150-1250 i Nord-Afrika og al-Andalus, men deres makt og innflytelse strakte seg også langt sør (til dagens Mauretania og Mali) — noe som staten Marokko påberoper seg i sitt krav på Vest-Sahara. Enda lenger sør, i Sāḥel-sonen, finner vi de gamle rikene Ghānā (ca. 300-1250, oppstått etter at klimaet i regionen ble våtere og mer fruktbart; islamisert fra 1000-tallet); Mālī (storhetstid på 1300-t under kongen Mansā Mūsā [som på sin pilegrimsferd var innom Kairo der han gjorde massiv inntrykk med sitt store følge av over 10 000 slaver, og distribuerte såpass mye gull [som var en av Vest-Afrikas viktigste eksport-ressursene], at det skal ha påvirket pengeverdien i Egypt og i hvert fall ble en historie som lenge levde videre i folkets fortellinger.
- Lenger øst finner vi Kanem-Borno riket som strakte seg fra området rundt Chādsøen nord- og østover; det ble også islamisert på 1000-tallet og varte helt til den franske koloniale erobringen 1900. Enda lenger øst (dekket av kartforklaringen her) ligger Dārfūr og Sinnār i dagens Sūdān (muslimske stater fra ca. 1500); Sinnār fulgte etter tre kristne riker i Nubia langs Nilen som hadde gradvis blitt islamisert og arabisert fra 1300-tallet. Og enda lenger øst ligger Abyssinia (Etiopia) som ble et kristent kongedømme på 300-tallet.
- Vi burde egentlig også se kort på Sør-Asia («Delhi-sultanatet») og Sørost-Asia, men som jeg sa i FL1: disse områdene ble avskjært fra det store islamske (el. '*islamicate*') kulturrommet av et kolonialistisk verdensbilde…
- {Sørøst-Asia? : Map 30 i Sluglett, *Atlas}*

Men Sentralasia har jeg sagt at jeg skal ta med i fortellingen, og her er det ett navn til som må nevnes fra senmiddelalderen, og det er
Tīmūr (r. 1370-1405), en tyrkisk-mongolsk leder fra Samarqand i Sentral-Asia (dagens Uzbekistān), som initierte en ny fase av erobringer over Īrān, ʿIrāq, Anatolia, Syria, Afghānistān og India. Som hos mongolene før ham var kampanjene hans ofte kjennetegnet av enorm brutalitet – målet var å skremme byene til å overgi seg frivillig, og der det ikke skjedde ble innbyggerne massakrert, f.eks. i Delhi, Aleppo, Damaskus og Baghdād. …

Tīmūr (1370-1405)

- Tyrkisk-mongolsk leder fra Samarqand
- Brutale erobringer (massakre: Delhi, Aleppo, Damaskus, Baghdād); skremte byer til overgivelse
- Så seg som Chinggis Khāns etterfølger + «Islams sverd»
- Trakk kunstnere til Samarqand; arv i praktfulle bygg
- Herāt: Viktig kulturelt sentrum under Tīmūrs sønn

… Samtidig fremstilte Tīmūr seg selv både som etterfølger av den store mongolske herskeren Chinggis Khān og som «sverdet av (sunnī) islam» (*Saif al-Islām*): altså som verdenshersker (hans store drøm var gjenforene Īrān og Kina), og som en garant for lov og orden (for dem som aksepterte hans drøm). Han trakk (og tvangsforflyttet) mange kunstnere og arkitekter til sin hovedstad; [↖] i Samarqand er det den dag i dag mange praktfulle bygg som vitner om den tīmūridiske perioden, og under Tīmūrs sønn ble også Herāt i Afghanistan et viktig kulturelt møtepunkt.

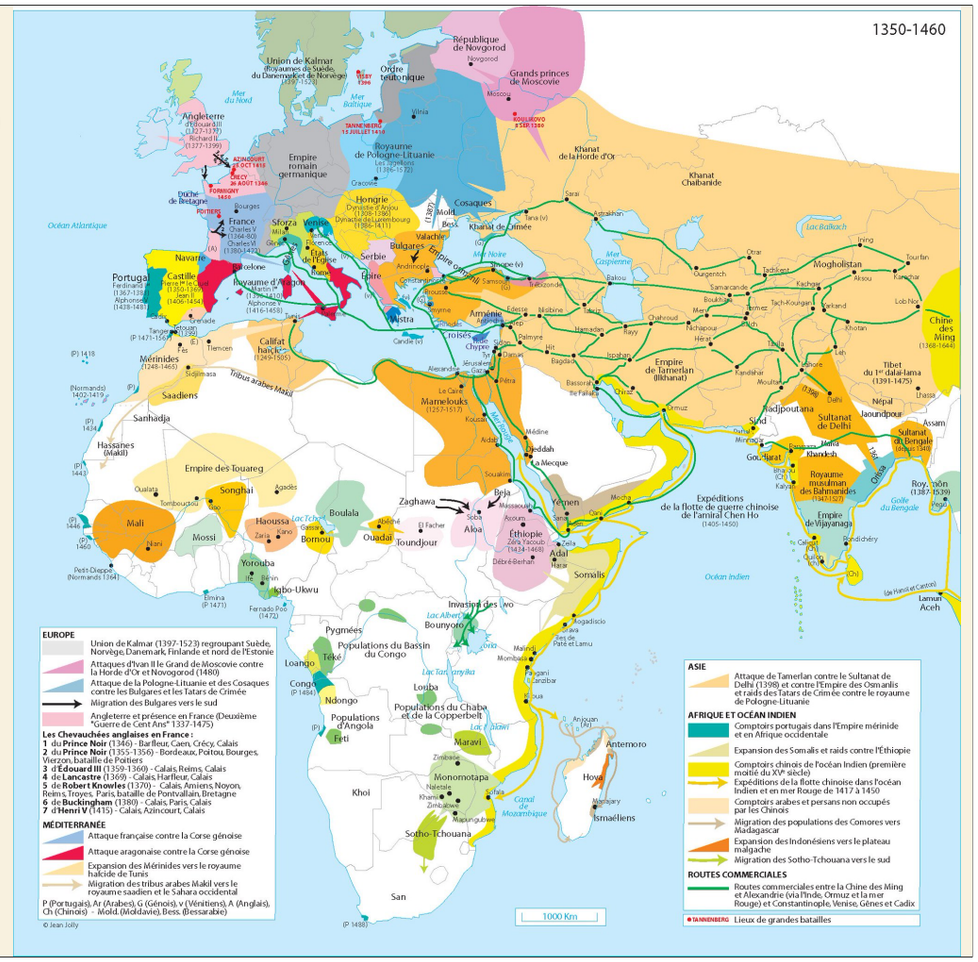
…; i Samarqand er det den dag i dag mange praktfulle bygg som vitner om den tīmūridiske perioden, og under Tīmūrs sønn ble også Herāt i Afghanistan et viktig kulturelt møtepunkt.

1300-1500

‹tyrkiske› riker

persisk forvaltning & kultur

arabisk religion & vitenskap

Den muslimske (“islamicate”) verden i senmiddelalderen:
c. 1300-1500: ‹tyrkiske› riker: Mamlūkene i EG/SY og i AF/India; Tīmūridene (tyrk-mongol) i IR/Sentr.Asia→+Sør-Asia; arab.-berber. dynastier i N-Afrika

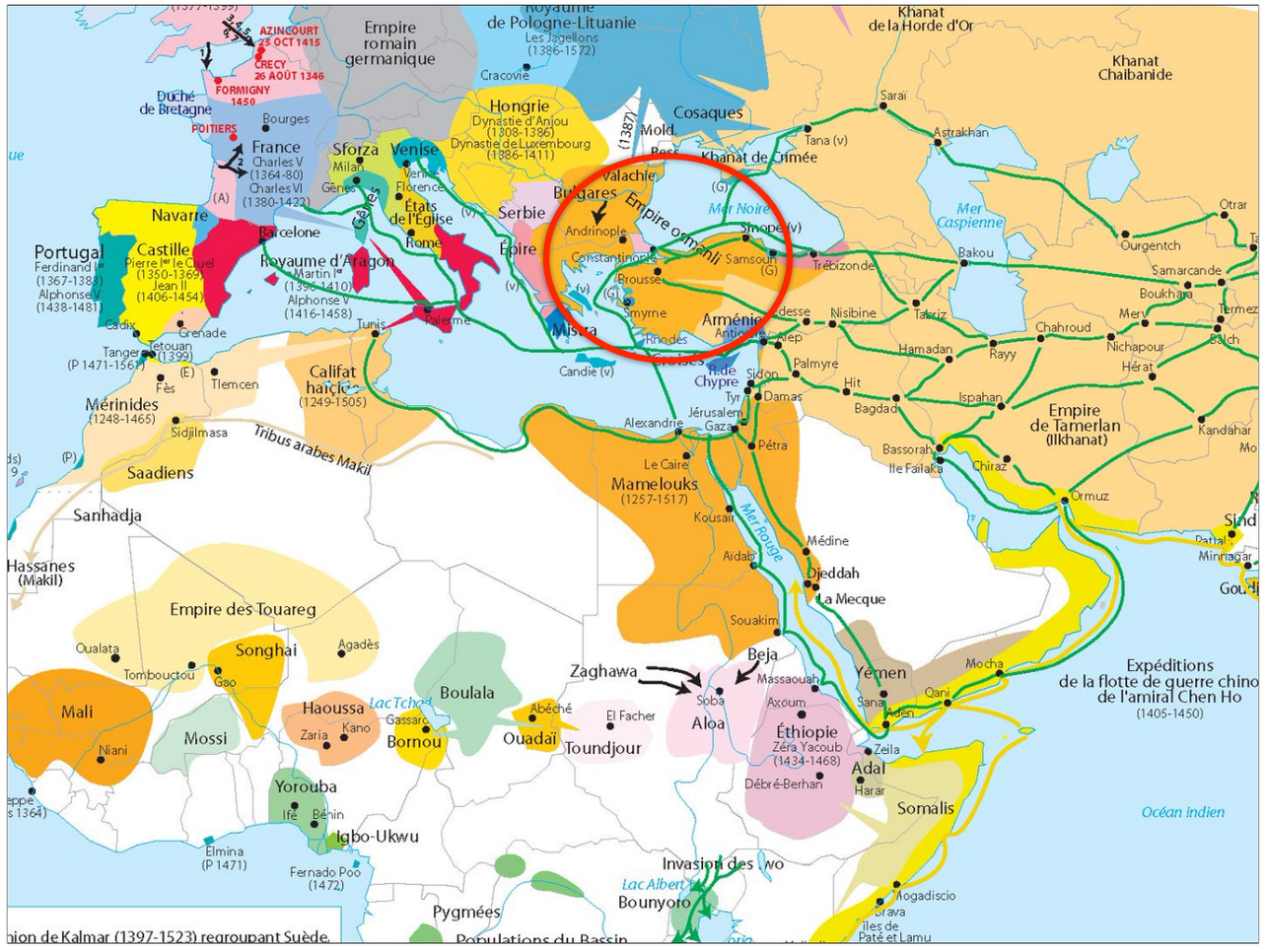
Mønster i de ikke-arabiske land: ‹blandingskultur›:
- ‹Tyrkerne› dominerte de militære styrkene;
- persisk/tājīk-språklige eliter var toneangivende i forvaltningsapparatet og mye av kulturlivet
- religiøs og vitenskapelig litteratur hovedsakelig skrevet på arabisk.*

⇓

På det politiske plan:
“**military patronage state**”: militær klasse hersker over resten av befolkningen via underordnede middelsmenn (militære guvernører eller lokale notabler) som skal drive inn tributt (derav de får beholde en del) og yte militære tjenester.
- store territorier med lokale makthavere som ofte er lite lojale mot overherren → splittelser, løsrivelser, skiftende grenser; lite organisert statlig presens i hverdagen (ingen ordentlig sivil forvaltning/‹byråkrati›).

Disse utviklingene la grunnlaget for de mektige statene som skulle omforme den islamske verden etter 1500 - de **oṣmānske, ṣafavidiske {og moghulske} rikene** som vi skal se på nå.

* En kan argumentere for at mongolstormen som ble stoppet ved ʿAyn Jālūt av Mamlūkene fra Egypt, med de politiske konsekvensene dette hadde, nemlig at mongolene *ikke* tok kontroll over Ḥijāz, Egypt, og nord-Afrika, indirekte førte til at det oppstod en viss kulturell skille mellom den delen av den muslimske verden der persisk ble det ledende kulturspråket (“the Persianate world” [Hodgson]), som strekker seg fra Balḳān til sør-Asia, og den delen der persisk ikke fikk den samme betydningen [altså litt forkortet: den arabiske verden og Afrika]. Sørost-Asia ble påvirket av begge disse to. Se Shahab Ahmed, *What is Islam?*.

Blant de statlige formasjonene (‹militærpatronasjestater) som oppstod etter 1300:
2 spesielt viktig i MØ:
I: ʿOṣmān Ġāzī (1258-1326), en tyrkisk [‹türkmen›sk] *ghāzī* {en slags «viking»} ved den (lønnsomme!) grensen til Øst-Rom som ga navn til det ʿoṣmānske dynastiet. Det ʿoṣmānske riket (OR) ekspanderte raskt på Balḳān (1389 slaget på Kosovo) og etterhvert også i Anatolia; 1453 erobret Mehmed II *Fātiḥ* den bysantinske hovedstaden Konstantinopel (som snart ble omskapt til den ʿoṣmānske hovedstaden senere kjent som İstanbul).
I begge disse slagene brukte ʿoṣmānene ny våpenteknologi (kruttvåpen: kanoner og håndvåpen) på en veldig effektiv måte.

II. I øst, også fra 1300: صفي الدين اردبيلي (Ṣafīy al-Dīn Ardabīlī, 1252-1334), shaykh til et Ṣūfi-brorskap; Ṣafavīdene vinner tilhengere i det kurdisk-tyrkisk-iranske området sør for Kaukasus og den unge ṣafavidiske lederen Ismāʿīl (han var bare 14!) erobrer derfra IR {svekket av splittelser blant Tīmūridene} (1501-11). Ṣafavidene kom fra en ganske uortodoks religiøs bakgrunn som var rådende blant tyrkspråklige nomader i øst-Anatolia, med en blanding av sunnī, ṣūfī, og ʿalidiske elementer, og den unge Ismāʿīl presenterte seg selv som ikke mindre enn den «skjulte imām» og «mahdī» (den messianske skikkelsen «som skal vise seg i de siste tider for å tilintetgjøre all urett på jorden og opprette et rettferdig» rike {SNL}. Etter å ha erobret IR ble ṣafavīdene mer 'mainstream' tolver-shīʿittisk og etablerte i løpet av 1500-tallet denne tolver-imāmitiske shīʿa som ‹statsreligion› (med en god del tvang, økonomisk støtte til shīʿa-lærde {mens sunni ʿ*ulamāʾ* ikke fikk finansiering}. Med dette søkte ṣafavīdene ideologisk legitimering ikke minst i avgrensning mot OR. ↓

1514: De to nye stormaktene støter sammen i slaget ved [☀] Çâldırân: OR vinner med sine kruttvåpen: "gunpowder"/modern artilleri; ṣafavīdene bare tar i bruk kruttvåpen etter nederlaget). OR vinner dermed Østanatolia og etterhvert Mesopotamia.

De to rikene legitimerer seg som leder av hhv. den «sunnittiske» og den «shīʿitiske» verden; etablerer en viktig ‹kulturell-politisk› grense som har betydning til våre dager.

Slaget ved Çâldırân

ʿOṣmānerne har kruttvåpen

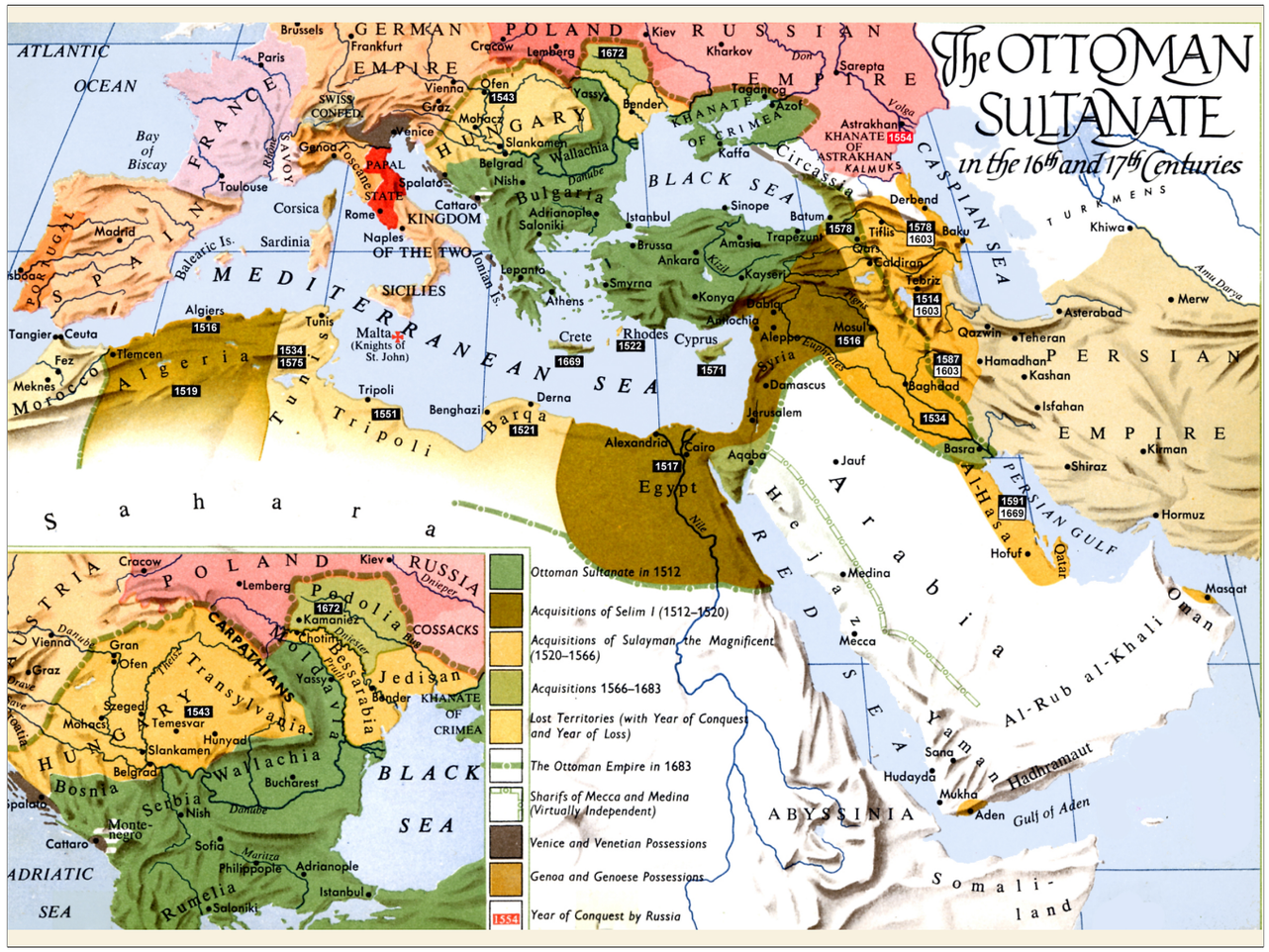
چالدران

Ṣafavīdene ikke

Bildet malt av Moʿīn Moṣavver, “[Riẓā-ye ʿAbbāsī’s] best-known pupil, who in the course of his long career illustrated at least six editions of the [Shāh-nāme …] along with two or three editions of [Bījān’s] posthumous, historical text about the founder of the Ṣafavid Dynasty, [Shāh Ismāʿīl].”
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/31/%22Shah_Ismail_at_the_Battle_of_Chaldiran%22%2C_from_Bijan%E2%80%99s_Tarikh-i_Jahangusha-yi_Khaqan_Sahibqiran.jpg

Bildet er i dag en del av Davids samling i København, som virkelig er verdt et besøk når en er i København!
https://www.davidmus.dk/islamisk-samling/miniaturemaleri/item/1352

تاریخ جاهانگشای خاقان صاحبقران
... برخاک هلاک انداختند چون چپ و راست رومیان (عثمانی) از اسب و شتر و زنجیر ارابه استحکام یافته راه فرار مسدود شده بود
جنگ چالدوران
برگ مصور از نسخه دست نویس تاریخ جهانگشای خاقان صاحبقران (تاریخ شاه اسماعیل)
نگاره منصوب به معین مصور، دوره صفوی، حدود ۱۶۴۰ ترسایی
در ۲۲ سانتیمتر ۳۱.۵
SHAH ISMAIL ET L'ARMEE SAFAVIDE ATTAQUANT LES TROUPES OTTOMANES DE MUSTAFA PASHA
ATTRIBUABLE A MOIN MOSAVAR, IRAN SAFAVIDE, CIRCA 1640
Scène tirée du Tarikh-i Jahangusta-yi Khaqan Sahibqiran, gouache sur papier réhaussée d'or, dépeignant une scène de taille acharnée dans un paysage montagneux, avec une ligne de texte en nasta'liq dans un nuage sur fond d'or de part et d'autre, la miniature bordée de marges finement enluminées à l'or
Folio 31,5 x 22 cm.
<https://www.flickr.com/photos/persianpainting/40732363140>

OR vender så sørover og erobrer Mamlūkeriket (SY og EG) (1517); blir deretter anerkjent som overherre også i N-Afrika unntatt Marokko.

Strukturelle føringer for den moderne tid

1. Tre store riker dannes i den muslimske verden (→ politisk/kulturelle **tradisjonsrom**)
2. ‹Handelsrevolusjon› i Europa (→ **globalisert økonomisk verdenssystem**)
3. Protestantisk reformasjon i Europa (→ **«nasjonal»-stat** som modell; global konkurranse)

Så da har vi de to store rikene som ble dannet i MØ, som hadde sin storhetstid på 1500-t, og som etablerte dypt forankrede institusjoner, strukturer og tradisjoner som fortsatt har betydning i dag.
Dise rikene er én av de tre grunnleggende strukturelle føringene for den moderne tid i MØ.
(med Gelvin):
I: Tre store riker: ʿOṣmānsk (OR), Ṣafavī (SR), Mughal (MR)
II: Økonomisk ny-ordning: ‹globalisering› → modern *økonomisk* verdensorden {Wallerstein: “modern world system”}
III: Politisk ny-ordning: ‹Reformasjon› i Vest-Europa → nasjonalstater → modernt nasjonalstatssystem / den moderne *politiske* verdensorden ↓

Vi skal nå se nærmere på disse tre føringene i tur og orden.

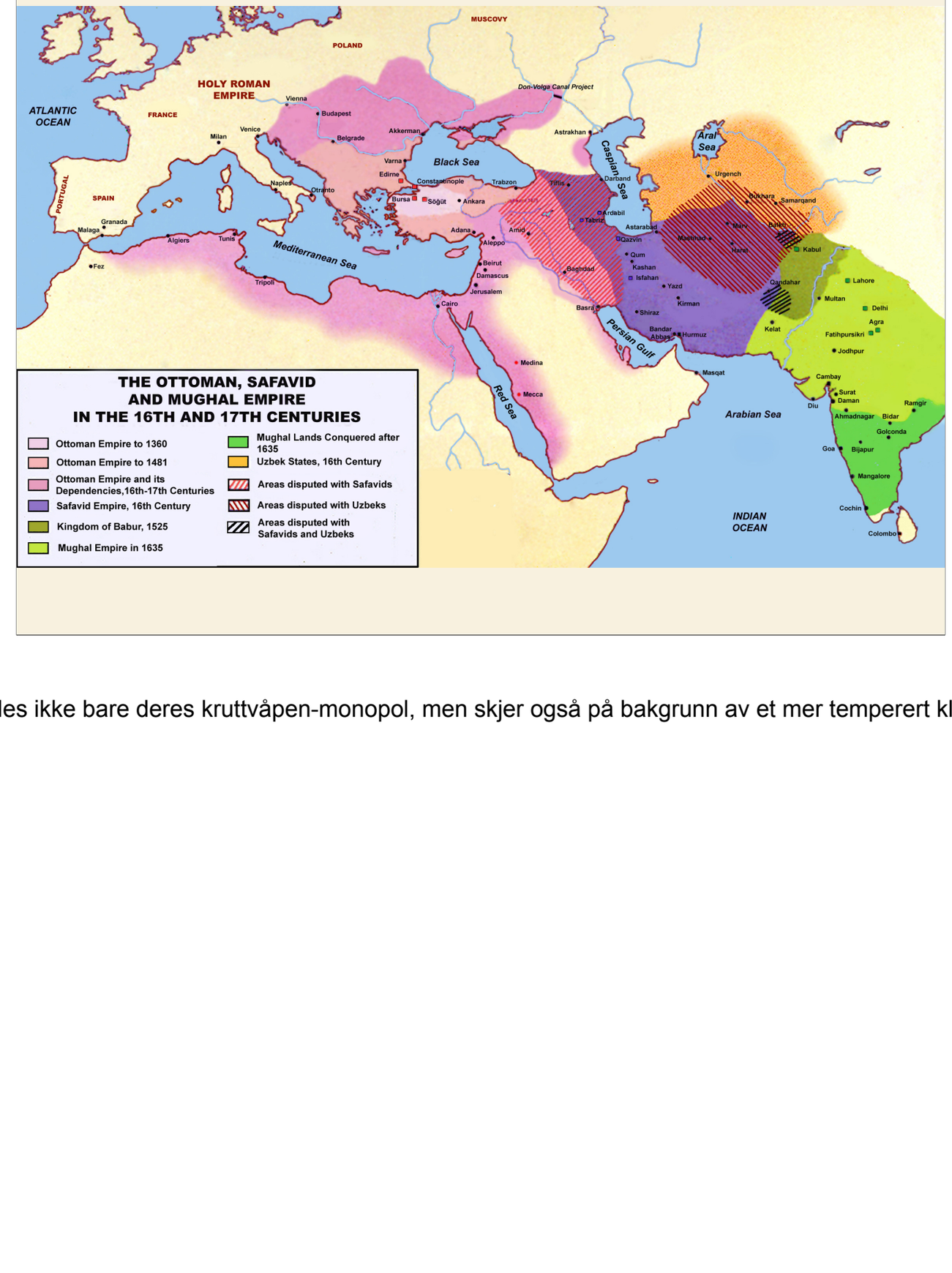
I
Tre store riker

- Det ʿ**oṣmānske** riket (OR: 1300-1922)
- Det **ṣafavīdiske** riket (SR: 1501-1722)
- **Mughal**-riket (MR: 1526-1857)

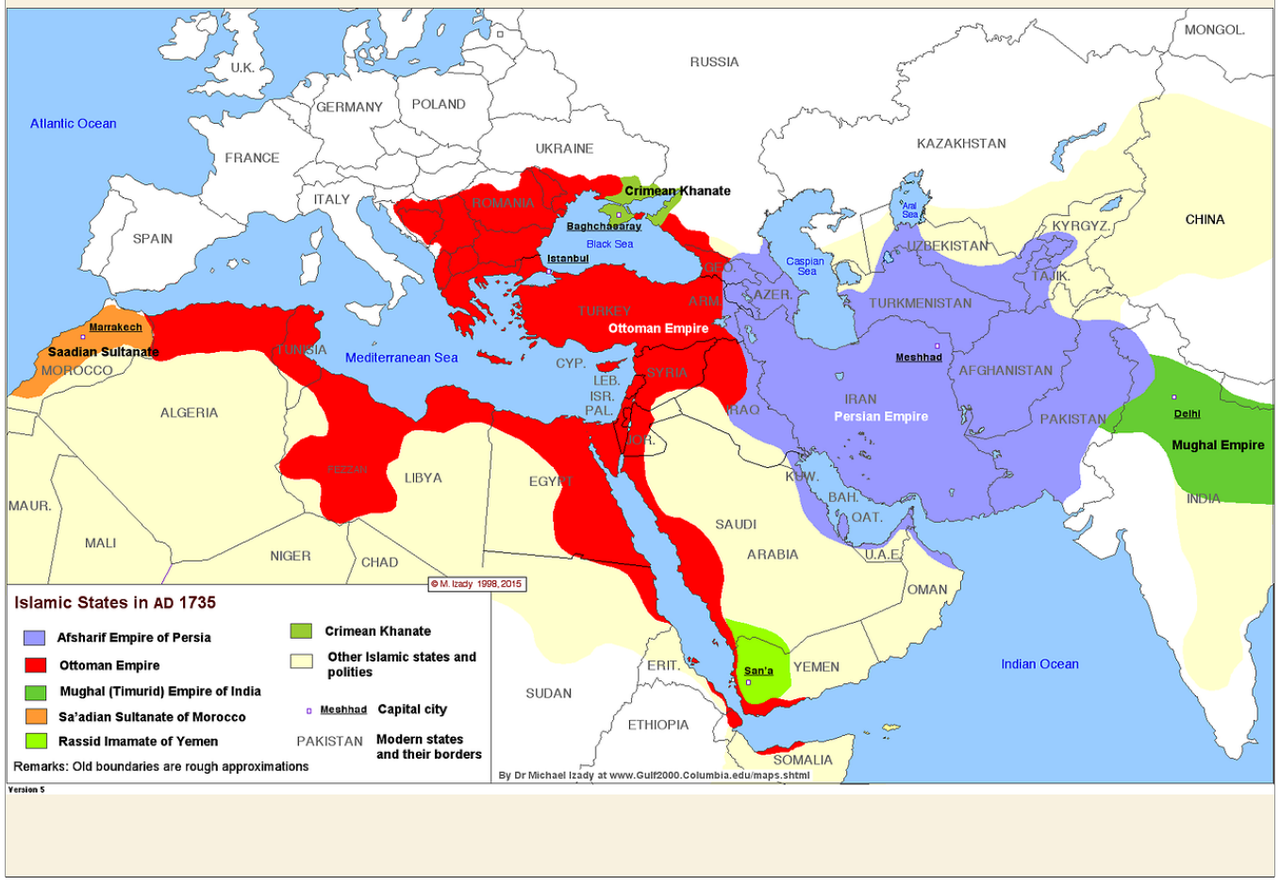
Fra omkring 1500 ser vi framveksten av tre store imperier som transformerte den islamske verden: Det ʿoṣmānske, det ṣafavīdiske, og mughalriket.

“TR”—“IR”—“IN”

{OR: Statlig tradisjon i Sunni-verden
SR: IR blir sjiittisk
MR: islamsk hoffkultur i IN}

Kart med alle 3.
NB: Konsolidering av disse rikene skyldes ikke bare deres kruttvåpen-monopol, men skjer også på bakgrunn av et mer temperert klima (12.-15. århundre) som fasiliterer en mer stabil økonomi.

MA! forblir selvstendig – og dermed også kulturelt helt egenartet; bevarer spesielt mye av den «andalusiske» arven ettersom mange muslimer og jøder fordrevet fra Spania bosatte seg der.

«Gunpowder Empires»

Hva gjorde disse rikene så spesielle? Svaret ligger delvis i teknologi, nærmere bestemt
a) @ militær-teknologi: de hadde et monopol over (dyre) **kruttvåpen**. Derfor kalt
«kruttimperiene» (“Gunpowder Empires” {Hodgson}) =
Monopol over **kruttvåpen**: fordel:
‹**Militær-patronasje**› men **med større sentral makt**. M.a.o.: disse statene klarte å utøve en mer [✨] varig kontroll over store territorier og beskytte territoriene mot ytre invasjoner enn det sine forgjengere hadde vært i stand til.
→ Rikene blir ikke lenger så lett splittet eller delt opp.

Hva gjorde disse rikene så spesielle? Svaret ligger delvis i teknologi, nærmere bestemt
a) @ militær-teknologi: de hadde et monopol over (dyre) **kruttvåpen**. Derfor kalt
«kruttimperiene» (“Gunpowder Empires” {Hodgson}) =
Monopol over **kruttvåpen**: fordel:
‹**Militær-patronasje**› men **med større sentral makt**. M.a.o.: disse statene klarte å utøve en mer varig kontroll over store territorier og beskytte territoriene mot ytre invasjoner enn det sine forgjengere hadde vært i stand til.
→ Rikene blir ikke lenger så lett splittet eller delt opp.
[↑ plansje]

b) @ **herskeren**: Sulṭān/Shāh: ikke lenger aktiv krigerkonge, men Maktens **Re-Presentant**

[✨] → Forvaltning fungerer mer «uforstyrret»

Tvangsrekrutterte / slaver ledende i militær & forvaltning

Devṣirme → Yeñiçeri ; gholām غلام

- (tvangs)rekruttert (= uten familiebånd), men
- gode karrieremuligheter: ble del av eliten
- i starten: lojale mot herskeren; hjelper å forhindre lokale maktsentre / løsrivelse
- så: blir egne maktfaktorer; manipulerer herskerne

c) @ militær & forvaltning: [↑ plansje]

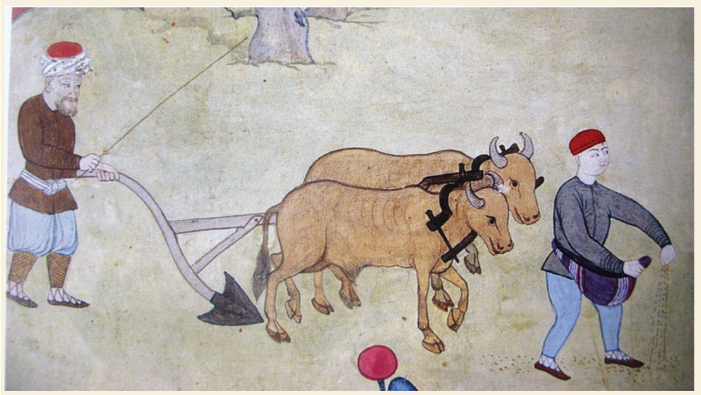
{Yeñiçeri (janitsjarene): ~1450: ~10 000; 1595: 25 000; 1660: 54 000

Devṣirme til 1705}

Herskerne ‹eier› alt land

= lik forgjengerstatene

- Bøndene betaler skatt mot bruksrett
- Prebende (ikke arvelig): hærfører, lokale notabler osv. får skatterett (mot militær/admin. tjenester): tımar (OR); tiyūl (SR)

Etterhvert:

- Skatteforpakting (iltizām)
- Så: på livstid (malikāne)

d) @ økonomi:
Utgangspunkt: Herskeren - staten - eier alt land (det er *mīrī*-land; < *amīrī* «befalshaverens» land)
[↑ plansje]
Skatteforpakting på livstid (i OR fra 1695): pakteren blir mer interessert i langsiktig grøde istf. kortvarig utpressing av bøndene {men blir dermed også mer uavhengig av sentralmakten}

OR: Laug

- Organiserte byfolk (håndverkere og handelsmenn)
- Faste regler ang. profesjonsutøvelse, pris, yrkes- og bosted, bekledning, ...
- Viktig for sosial identitet & økon./politisk kontroll

{økonomi → samfunn i byene}: laug: [↑ plansje]. {Selv tiggerne hadde sitt laug}

Religionens rolle i staten

e) @ religionens rolle: [↑ plansje]

Religion & stat?

- Staten prøver å instrumentalisere religion for politisk formål…
- … men kontrollerer aldri religionen helt: finner både kooperasjon og motstand blant ʿ*ulamā*ʾ.
- : ʿ*Ulamā*ʾ definerer ortodoksi siden ʿAbbāsidenes tid!
- I Shīʿa:
  - *Uṣūlī*-retning bruker fornuft; støtter staten
  - *Akhbārī*-retning: Tradisjon, mot statlig innblanding

Men det er også viktig å merke seg en grunnleggende faktor: På den ene siden prøver staten, de politiske styresmaktene, å instrumentalisere religion for politiske formål, for å ‹styre› samfunnet, bl.a. ved å opprette ‹statlige› religiøse embeter som f.eks. en politisk utnevnt øverste rettslærd (‹Ṣeyḫ ül-Islām› i OR), eller ved å etablere og subsidiere moskéer og skoler som representerer en bestemt, statlig begunstiget trosretning (som Tolver-Shīʿa i det ṣafavīdiske Īrān). Men klarer staten aldri å kontrollere religionen helt. Både blant de lærde ʿ*ulamā*ʾ og blant ṣūfī-bevegelsene finner vi både kooperasjon [e.g. *uṣūlī* shīʿa] og motstand [e.g. *akhbārī* shīʿa] mot dette; og denne motstanden kan vi jo følge tilbake til ʿAbbāsidenes tid, da kalifene måtte gi opp sitt forsøk å definere hva som er ‹ortodoks›, og overlate dette til de lærde ʿ*ulamā*ʾ. I Tolver-Shīʿa utviklet seg til og med to forskjellige religiøse retninger eller metoder der den ene, *uṣūlī*-retningen, brukte mer ‹rasjonelle› metoder (altså forstand/fornuft) for å finne normative løsninger, mens den andre, *akhbārī*-retningen, stolte mer på tradisjoner overlevert fra Profeten og imāmene. Og mens den ‹rasjonelle› *uṣūlī*-retning hadde en tendens til være støttespillere for statens og maktens rasjonalitet, brukte *akhbārī*-retningen den overleverte tradisjonen for å opponere mot statlig vilkår og politisk innblanding.

Rettspluralisme

- Staten (OR) etablerer sulṭansk lov (*ḳānūn*) ved siden av religiøs (*sharīʿa*)
  - (*ḳānūn*: fra gresk κανών «standard», → modern arabisk «lov»)
- *ḳānūn-nāmeh* «lovboka» gir staten fleksibilitet ift. *sharīʿa*
- Resulterte i vedvarende rettspluralisme

Og staten, på den andre siden, etablerer en del av loven som ‹sulṭansk› lov, lov satt av herskeren, ikke basert i de religiøse kildene forvaltet av *ʿulamāʾ*: *ḳānūn / qānūn* (< gresk κανών «standard») — dette blir det moderne arabiske ordet for «lov/lovverk». Dette statlig bestemte lovverket (*qānūn-nāmeh*) stod ikke nødvendigvis i konflikt med *sharīʿa*-lov — men det ga staten større frihet og fleksibilitet enn å være helt avhengig av den ‹religiøse› loven. Dette førte til en slags rettspluralisme som har bestått fram til i dag.

Ideal og praksis

Kontinuitet og vandel

G : dette bildet (av det politiske systemet, av forvaltning, av hvordan økonomi og samfunn var organisert) er

- et forenklet, skjematisk bilde—realiteten «på bakken», til forskjellige tider & på forskjellige steder, er alltid mer kompleks
- fungerte i praksis noen ganger bedre enn andre ganger, og måtte derfor tilpasses endrede omstendigheter

Storhetstid: 1500-t

MR:
Akbar
r. 1556-1605

SR:
Shāh ʿAbbās
r. 1588-1629

OR: *Ḳānūnī*
Süleymān,
r. 1520-66
(Süleymān «Lovgiveren» = “Suleiman the Magnificent”

Både OR, SR {og MR} opplevde sin storhetstid på 1500-t [OR: under Ḳānūnī Süleymān, r. 1520-66; SR: Shāh ʿAbbās, r. 1588-1629; Mughalriket: Akbar, r. 1556-1605]: politisk-militær makt og ekspansjon/utad — bygging av institusjoner som får stor betydning på samfunnet innad

اصفهان — نصف جهان

میدان نقش جهان

Den ytre og indre makten gjenspeiler seg også i storslagne byggverk.

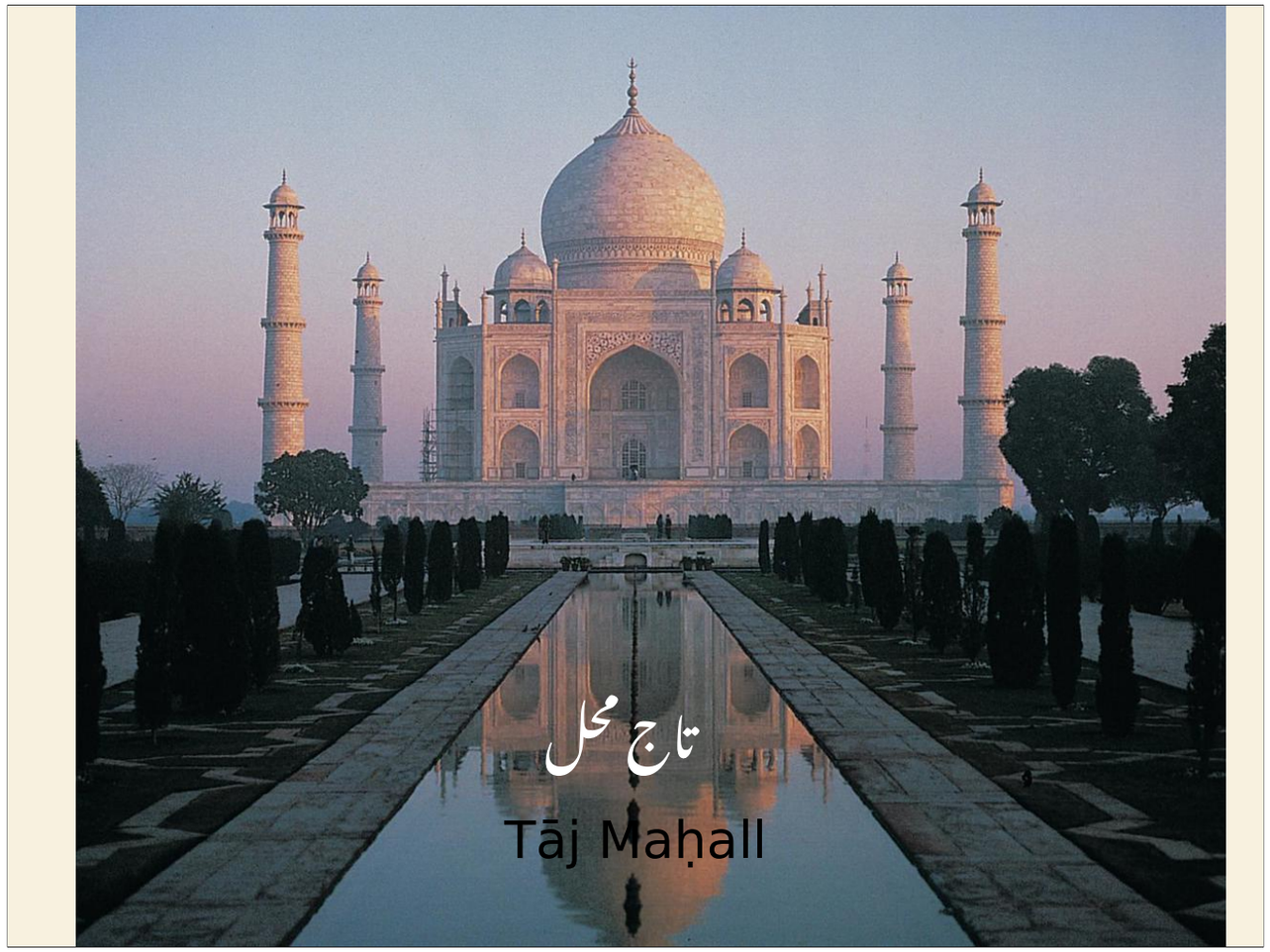
Ṣafavīdene under Shāh ʿAbbās I (r. 1588-1629) flyttet hovedstaden fra Täbrīz til Eṣfāhān og skapte en av verdens vakreste byer – «halve verden» som det persiske uttrykket sier.
Staten monopoliserte forøvrig silkehandelen som sin viktigste eksport-inntektskilde, og brukte armenske kjøpmenn som mellommenn i internasjonal handel. Dette er bare ett eksempel på hvordan religiøse minoriteter kunne spille viktige økonomiske roller i disse multietniske imperiene — noe som dog snart skulle bli en viktig innfallsport til europeisk innblanding.

Miʿmār Sinān («Arkitekt Sinān», ca. 1490-1588), den mest berømte ʿoşmānske arkitekten, preget hele bybildet i İstanbul og mange andre steder i OR.

Fateḥpūr Sīkrī, Akbars hovedstad

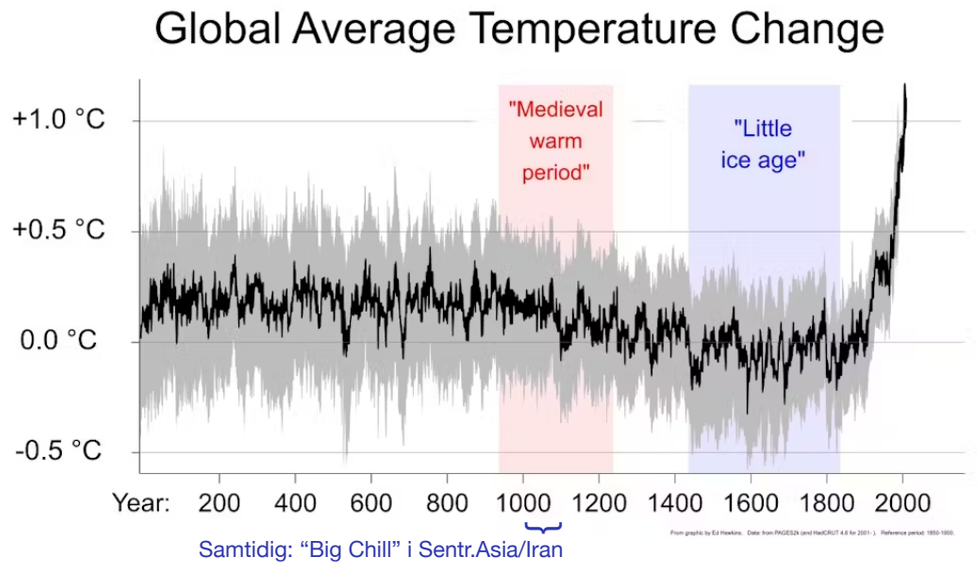
Det mest berømte Mughal-bygg, Tāj Maḥall, av Akbars barnebarn, Shāh Jahān, et mausoleum til minne over sin yndlingskone, Mumtāz (derfra opprinnelig kalt «Mumtāz Maḥall»), stod ferdig i 1653.

1600-tallskrisen

Fra midten av 1600-t stagnerer etterhvert den ytre ekspansjonen, og det blir også større problemer innenriks: **«1600-tallskrisen»:** en periode som var preget av mye sosial uro og opprør i OR som svekket sentralmakten og etterhvert førte til rikets nedgang.

Årsakene til ORs nedgang (som ble mer eller mindre identifisert med hele regionens nedgang) har vært mye omdiskutert i historiografien, og de er sikkert sammensatte.

«Den lille istiden»
ca. 1580-1820

hjelper bedre å forstå Det oṣmānske rikets 1600-tallskrise

Én av faktorene som miljøhistorikerne har oppdaget er:
Økologisk kontekst: En kuldeperiode som i historiografien er kjent som «Den lille istiden» (som i MØ begynte litt senere enn i V-Europa, altså c. 1600-t), men varte også litt lengre: én faktor i vanskeligere økonomi: Et kaldere klima betydde dårligere avlinger, som kunne føre til hungersnød og sosial uro → (og i noen tilfeller til opprør/revolter:

{f.eks. Celālī-revolten i OR; i G kan dere lese en beretning av den britiske reisende John Chardin om hungersnøden i Eṣfahān som illustrerer hvordan en miljøkrise/dårlig avling flere år på rad, kombinert med markedsspekulasjon og korrupsjon i administrasjonen kunne føre til en katastrofe: ca. 70 000 av de ca. 500 000 innbyggerne døde. Hungersnøden førte til sosial uro og brødopptøyer i byen, der Chardin beskriver regjeringens tiltak for å motvirke hamstring og håndtere matforsyninger gjennom offentlige bakerier og fordeling av korn.}

Disse revoltene har tidligere blitt analysert i lys av sosiale, økonomiske og religiøse faktorer. Det å ta med klimaendringer i regnestykket lar oss se hvordan kuldeperioder rammet landbruk og dermed også statens inntekter, noe som åpner for «nye analyser av politiske og sosiale endringer […], ikke bare som et resultat av styresett og økonomi, men også av vær, jordkjemi og klima» (Mikhail, 13).

II
Økonomisk ny-ordning: ‹globalisering›

Men det betyr selvfølgelig ikke at økonomiske, politiske eller ideologiske faktorer *ikke* spiller en rolle — miljøet er en viktig faktor — men bare *én* av flere faktorer.

Dyrt å herske

Militær, byråkrati, representasjonsbygg!

«Tradisjonell» økonomisk analyse som ikke tok hensyn til klimaendringene i «den lille istiden» har også bidratt til å forstå mye av den *økonomiske konteksten*:

- finanskrise: «den store **INFLASJONen**». Hvorfor?
    - (1) **<u>Dyrt å herske</u>**:
        - sentralstyrt militær & byråkrati som trengs for å holde i sjakk andre, lokale makthavere
        - hersker ≠ ikke lenger den ‹ekstra-ordinære› karismatiske lederen som erobrer nytt land → herskap må legitimeres på annet vis, bl.a. ved at makt *demonstreres* i ‹ekstra-ordinær› representasjon (representasjonsbygg som er større og finere enn alt tidligere; prosesjoner og fester) [✳]:

Hoffet sluker 40% av statsbudsjettet i Persia

... og det er KOSTBART {40% av statsbudsjett i Īrān til hoffet}

- (2) **Befolkningsvekst** etter svartedauden + bedre sikkerhet: større etterspørsel → prisene stiger
- (3) {☀}

    - myntforringelse (“debasement”) av valuta (redusere andel gull/sølv i myntene) : kortsiktig tiltak som ytterligere nører opp under inflasjonen

Sølv-flom fra Amerika →

- Startkapital for kapitalisme i V-Europa
- Valutafall og inflasjon i MØNA

- (3) **Sølv** fra Amerika:
  - edelmetall«flom» / mynter: spres fra V-Europa østover → OR sølvmynter mister verdi*
    - {☀} prisene øker i Europa → omsetting av varer øker + smugling → driver opp prisene enda mer
    - smugling minsker statens tollinntekter + svekker laugene og dermed sosial trygd

* En informativ podkast (på tysk) om rollen sølv fra Amerika spilte i å skape den moderne globale kapitalistiske verdensorden er »Potosí: Wie von Bolivien aus die Welt versilbert wurde« (WDR Zeitzeichen, 10. april 2025). Her er et systematisert sammendrag (på engelsk) laget av Claude 3.7 Sonnet:

The Role of Potosí Silver in Shaping the Modern Capitalist World Economy

Based on the podcast transcript, here's a structured overview explaining how silver from Potosí, Bolivia played a crucial role in the development of the global capitalist system:

Historical Context

In April 1545, the Spanish founded the city of Potosí in present-day Bolivia after discovering the world's largest silver deposits at Cerro Rico ("Rich Mountain"). During its peak, Potosí became one of the world's largest, most populous, and wealthiest cities, comparable to London and Paris, with 150,000 inhabitants.

Extraction System and Human Cost

- **Colonial Conquest**: Spanish conquistadors conquered the Inca Empire with just 200 men, aided by existing ethnic conflicts and the introduction of European diseases that killed up to 90% of the indigenous population.

- **Forced Labor**: When initial wage labor proved insufficient, the Spanish implemented a forced labor system (building on Incan institutions) where indigenous communities had to send a portion of their population to work in the mines.

- **Working Conditions**: Miners worked in extremely dangerous conditions, descending up to 25 meters on rope ladders, carrying 25kg loads of ore, working in extreme heat, and relying on coca leaves to survive the altitude (4,090m above sea level).

- **Human Toll**: The death rate was enormous, leading Dominican friar Domingo de Santo Tomás to write that what was being shipped to Spain was not silver but "Indian blood and Indian sweat."

Global Economic Impact

1. **Funding European State Formation**

  - The silver provided crucial funding for Spanish military operations
  - Spanish monarchs used silver to cover over 50% of their state expenditures
  - Silver coins were essential for paying professional soldiers (mercenaries)

2. **Credit and Banking System Development**

  - Though Spain controlled the mines, bankers across Europe (Fuggers in Augsburg, Genoese, Florentine, Dutch bankers) provided loans to the Spanish crown
  - This created a Europe-wide financial network with 90% of Potosí silver flowing from Spain to the rest of Europe
  - The first stock company (Dutch East India Company) was established in 1602 in Amsterdam, using capital accumulated partly from Potosí silver

3. **Monetization of the European Economy**

  - Silver coins broke through a "profit blockade" by increasing money circulation
  - Landowners shifted from demanding labor services and goods to requiring silver payments
  - This forced peasants into the money economy and increased elite control

4. **Global Trade Circuits**

  - Spanish silver pesos became the world's first global currency (later known as "dollars" in English)
  - European trade deficits with China were settled with Potosí silver
  - This created the first wave of economic globalization, connecting the Americas, Europe, and Asia

5. **Economic Inequality**

  - While elites accumulated wealth, real wages in Europe dropped by up to 70% in the 16th-18th centuries
  - The majority of the world's population did not benefit from this early capitalism
  - Social polarization increased dramatically

Long-term Structural Consequences

- **Extractivist Economic Model**: Latin America was forced into an economic model based on exporting raw materials rather than developing domestic industries

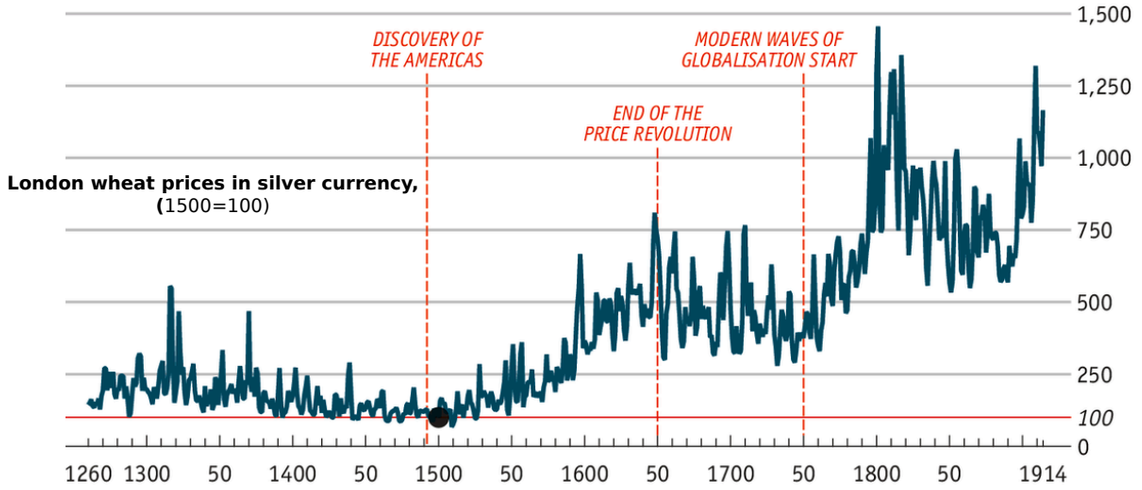
- **Path Dependency**: Even after independence in the 19th century, former colonies remained trapped in this extractivist model, with Western-backed coups maintaining this structure

- **Contemporary Parallels**: Bolivia now holds the world's largest lithium reserves in the salt flats near Potosí, creating both opportunities and risks of repeating historical patterns

Conclusion

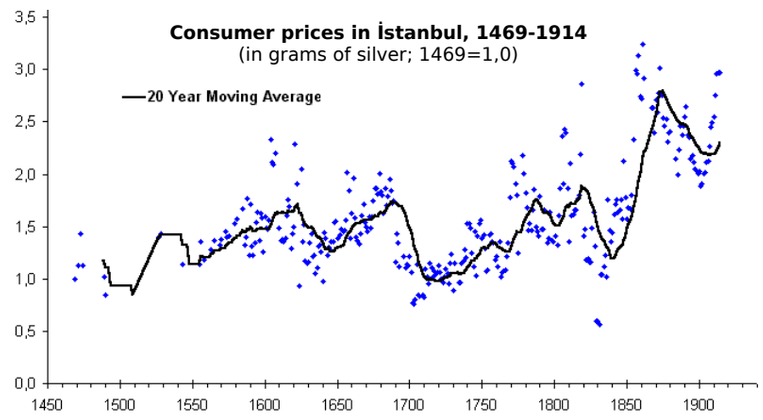
The podcast experts (Caroline Noack and Fabian Scheidler) conclude that the history of capitalism is fundamentally connected to Potosí in ways not fully appreciated. The massive influx of silver created a "shot" that accelerated the money economy and helped finance the colonization of other continents. Modern Western wealth is partly built on this foundation of colonial extraction, establishing patterns of global inequality that persist today.

Scheidler compares capitalism to a drug addict needing constant supply to exist, with Potosí silver representing a massive dose that fueled its early development and expansion.

Matprisene øker →

Sosial trygghet svekkes

- prisene øker i Europa → omsetting av varer øker + smugling → driver opp prisene enda mer
- smugling minsker statens tollinntekter + svekker laugene og dermed sosial trygghet

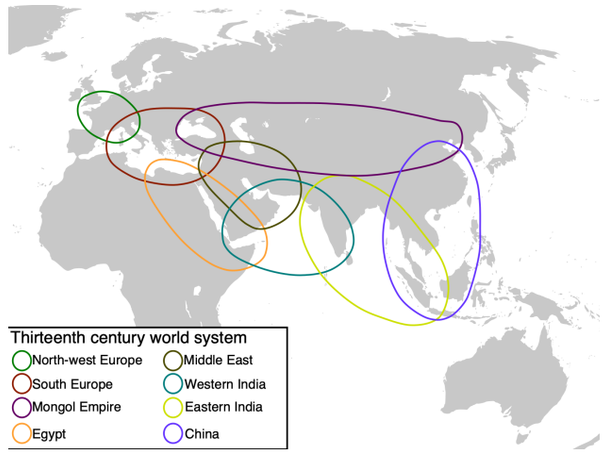
Fra flere (≈like) verdensriker
til
ett globalisert verdenssystem
(av u-like deltakere)

Svekket av denne 1600-talls-krisen, konfronteres de tre rikene med en ny global økonomisk situasjon:

Strukturell skille fra c. 1500: ↑

Før 1500:
“System of World Empires”

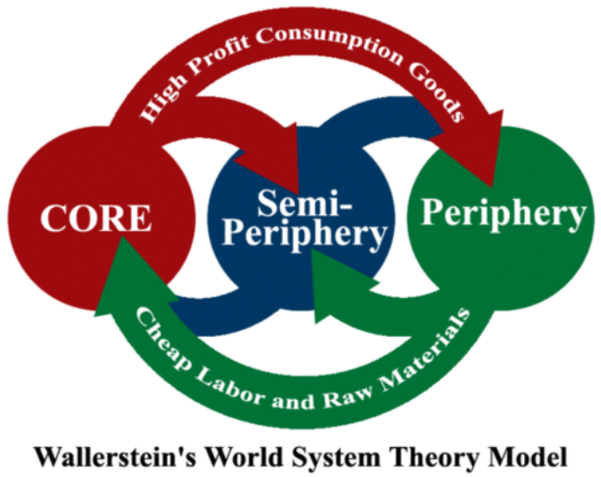
- Flere riker side om side: politisk & økon. ‹selvstendige›
- ≈Selvforsynte
- Handel mellom ≈like partnere

Før (G: “System of world empires”: både politisk og økonomisk ‹selvstendige›)
- flere store riker side om side
- stort sett selvforsynte iht. grunnleggende økonomiske behov
- utveksling av varer (=handel) mellom omtrent ≈like partnere

Fra 1500:
“Modern World System”

- Mange stater, men *ett* marked
- Senter (V-Europa) & periferi: winners & losers

Wallerstein's World System Theory Model

Siden (Wallerstein: “modern world system”): politisk: mange stater; økonomisk: *ett* marked

- *Ett* verdensomspennende marked med *senter* og *periferi*: winners & losers
- Begynner å utvikle seg i V- og NV-Europa (IT, NL, GB), på bg av inflasjonen og ‹handelsrevolusjonen› : folk utvikler nye finansielle instrumenter og ny teknologi (ikke minst for navigasjon og regelmessig interkontinental sjøfart), kombinert med idealet om å akkumulere *kapital* (istf å bli rik for å kunne forbruke mer («protestantisk etikk») → det gir V-Europa en komparativ fordel → V-Europa blir (fra 1600-t) det ledende senter i det nye verdensmarked-system (fram til USA tar over på 1900-t)
- V-Europa «åpner» & utnytter Amerikas ressurser, og «åpner» handelsvei rundt Afrika direkte til India → styrker Europa og svekker (til en viss grad) mellomleddet OR
- Litt etter litt «integreres» andre verdensdeler i dette verdensmarked: ved erobring (Amerika osv), men ellers ved at aktører utenfor sentrum prøver å finne en lønnsom nisje — men da oftest som leverandør av råmateriale, korn el. andre landbruksprodukter som nå blir dyrket for eksport heller enn for eget forbruk (“cash crops”), med ofte store negative økonomiske og sosiale konsekvenser for de lokale samfunn.

Jf. kinesisk tekst fra 1600-t om nederlenderne: »Die Holländer, rothaarige Barbaren, sind groß, sehr stark, und haben wilde Manieren. Sie sind habgierig und listig, wissen alles über den Handel mit kostbaren Gütern, und sind sehr schlau, wenn es darum geht, Gewinn zu machen. Für Gewinn geben sie ihr Leben, und kein Land ist ihnen zu weit. Sie haben große Schiffe mit enormen Kanonen, die auf See sehr nützlich sind. Wenn man den Holländern auf See begegnet, wird man ganz sicher von ihnen beraubt.« («Nederlenderne, rødhårede barbarer, er høye, veldig sterke og har ville manerer. De er grådige og utspekulerte, vet alt om handel med dyrebare varer og er veldig smarte når det gjelder å tjene penger. For profitt gir de livet sitt, og intet land er for langt for dem. De har store skip med enorme kanoner, som er veldig nyttige til sjøs. Hvis du møter nederlendere til sjøs, vil du helt sikkert bli ranet av dem.»)
Dette er nok en fri oversettelse av en tekst som kan finnes i 重修台灣府志 [Chóngxiū Táiwān fǔzhì] [Revised Gazetteer of Taiwan Prefecture), 1747 (Fújiàn)], s. 19:39b) [臺灣府志 (Táiwānfǔ Zhì) ble først ferdigstilt av Gao Gonggan i 1695]
kinesisk original: 紅毛 即荷蘭，又曰紅夷，一名波斯胡．在臺海極西，實西洋附庸也．性貪狡，能識寶，器善貨殖，重利輕生，貿易無遠不至．其船最大，用板兩層，斫而不削，製極堅厚，中國謂之夾板船. […] 海洋相遇，常遭其劫.
Oversatt av Erling Torvid Hagen Agøy (epost til A. Hofheinz, 16.5.23): “The ‘red-haired [barbarians]’ are the Dutch, also known as the ‘red foreigners,’ also called the ‘Bosi’ [? > from *Pays-Bas* ? via jesuitisk kilde?] foreigners. [They] were located in the extreme west of the Taiwan Sea [the Taiwan Strait] but are actually a part of the Western Ocean [Europe, the West]. [Their] nature is greedy and cunning. [They] are able to recognise precious goods and are skilled at trading. [They] emphasise making profits and treat lives lightly. In trading [there] is no faraway place [they] do not reach. Their ships are the largest, with two stories of planks that are cut but not chopped and made so as to be extremely solid and thick. In China they are called the “intersected plank” ships. […] When [they] meet each other on the sea they often suffer plundering [by the other Dutchmen].”

Hvordan reagerer OR/ SR på finanskrisen?

- skatteforpaktning
- ‹salg› av embeter
- øke beskatning
- devaluere valuta

→lokale makthavere styrkes

Hvordan prøvde sentralmaktene i OR/SR å ‹overleve› finanskrisen og de nye utfordringene skapt av den endrede markedssituasjonen?

- Prøvde å øke inntekt via
  - skatteforpaktning (*iltizām*; fra ca. 1700: *malikāne* {på livstid})
  - gi ikke bare skattedistrikt men også embeter til høystbydende (og OR avskaffer det gamle system av lojale militære ledere og embetsmenn uten familiebånd)
  - øke beskatningen
  - myntforringelse [redusere silver-andelen] & devaluere valutaen [for å stimulere eksport]

Disse tiltak var rel. kortsiktige; på sikt bidro de til å
  - fremme lokale eliters {*aʿyān*} makt
  - skape mye vitalitet på mange lokale plan / regioner, men
  - svekker sentralregjeringens innflytelse
  - skaper motstand bl. folk som føler seg utpresset

OR/SR blir ‹periferi›

- cash crops: bomull, opium, tobakk,...
- store private ‹landeiere› vs. fattige landarbeidere
- nye ‹koloniale› eliter
- større sosiale ulikheter på lokal plan

Fasit: OR/SR på 1600/1700-t reagerte på de nye utfordringene stort sett på en ‹gammeldags› måte
→ ble integrert i verdensmarked som periferi:

- eksport av råvarer (“cash crops”: salgsavling): bomull, opium, tobakk,…
- staten ‹selger› land til private → store landeier-familier {fram til midt-1800-t formelt forpaktning/bygsel, men blir i praksis ofte arvelig}
- bønder blir avhengige landarbeidere
- → [dette skaper:]
    - nye, og større, sosiale ulikheter
    - ‹koloniale› avhengigheter: ekstern (senter vs periferi) og intern (nye eliter som drar fordel av det nye systemet)

Ṣafavīdisk kollaps

- Afghānsk invasjon 1722
- Fragmentering; krigsherrer
- Nādir Shāh (1736-47): forsøk å gjenopprette sentralstyret feiler
- kaos til Qājārene tar makten 1796 (men aldri blir så mektige som Ṣafavīdene)
- : svekker Īrān betydelig strukturelt (dårligere økonomiske kår for befolkningen → mindre skatteinntekter for staten → svakere sentralmakt → halvautonome provinsregenter)
- RU-GB konkurranse i “The Great Game” forhindrer at Īrān blir direkte kolonisert

Ṣafavīdenes fall illustrerer disse prosessene dramatisk. Etter Shāh ʿAbbās svekket senere herskere staten gjennom inkompetanse og isolasjon. I 1722 invaderte afghānske styrker og erobret Eṣfahān. Det som fulgte var kaos. — Nādir Shāh Afshār (1736-47), av türkmensk ætt, fordrev inntrengerne, gjenforente riket, avsatte den siste ṣafavīden, utnevnte seg selv som shāh, og dro på erobringstokt til Afghanistān og India. Men hans rike kollapset raskt etter hans død.

Denne perioden av krigsherrer og fragmentering i Persia varte til Qājār-dynastiet — også de av türkmensk ætt — konsoliderte makten i 1796. Men da var Persia fundamentalt svekket, og Russland og Det britiske imperiet konkurrerte allerede om innflytelse i det som skulle bli kjent som “The Great Game”.

III
Politisk ny-ordning: nasjonalstater

Parallelt med den globale økonomiske nyordningen (ett verdensmarked med senter og periferier) skjedde en politisk revolusjon i Europa: …

Protestantisk Reformasjon

- slutt på ideell ‹enhet›
- 1648: cuius regio, eius religio:

  → enhet av territorium og verdisystem

  → moderne ‹nasjonal›stater i konkurranse

REFORMASJONen (1517-1648)
Den protestantiske reformasjonen

- gjorde slutt på den ideelle enheten av et ‹katolsk Europa› («una sancta ecclesia catholica … extra quam nec salus est, nec remissio peccatorum») (Pavelig bulle 1302)
  {< καθολικός < καθόλου «for helheten, allment»}
- → strid og krig, kulminerte i 30-års-krigen (1618-48)
- → uavgjort; løsning: «cuius regio, eius religio» (oppr. Augsburg 1588; rådende etter freden i Westfalen 1648)
- → befester prinsippet av enhet av territorium og religion → [ideologi] /verdisystem/identitet]

Disse ‹moderne› statene konkurrerer med hverandre bl.a. for å posisjonere seg i det nye verdensomspennende markedet; bl.a. i MØ der den økonomiske maktbalansen hadde endret seg i Europas favør {→ “Eastern Question” + “The Great Game”} [✨]

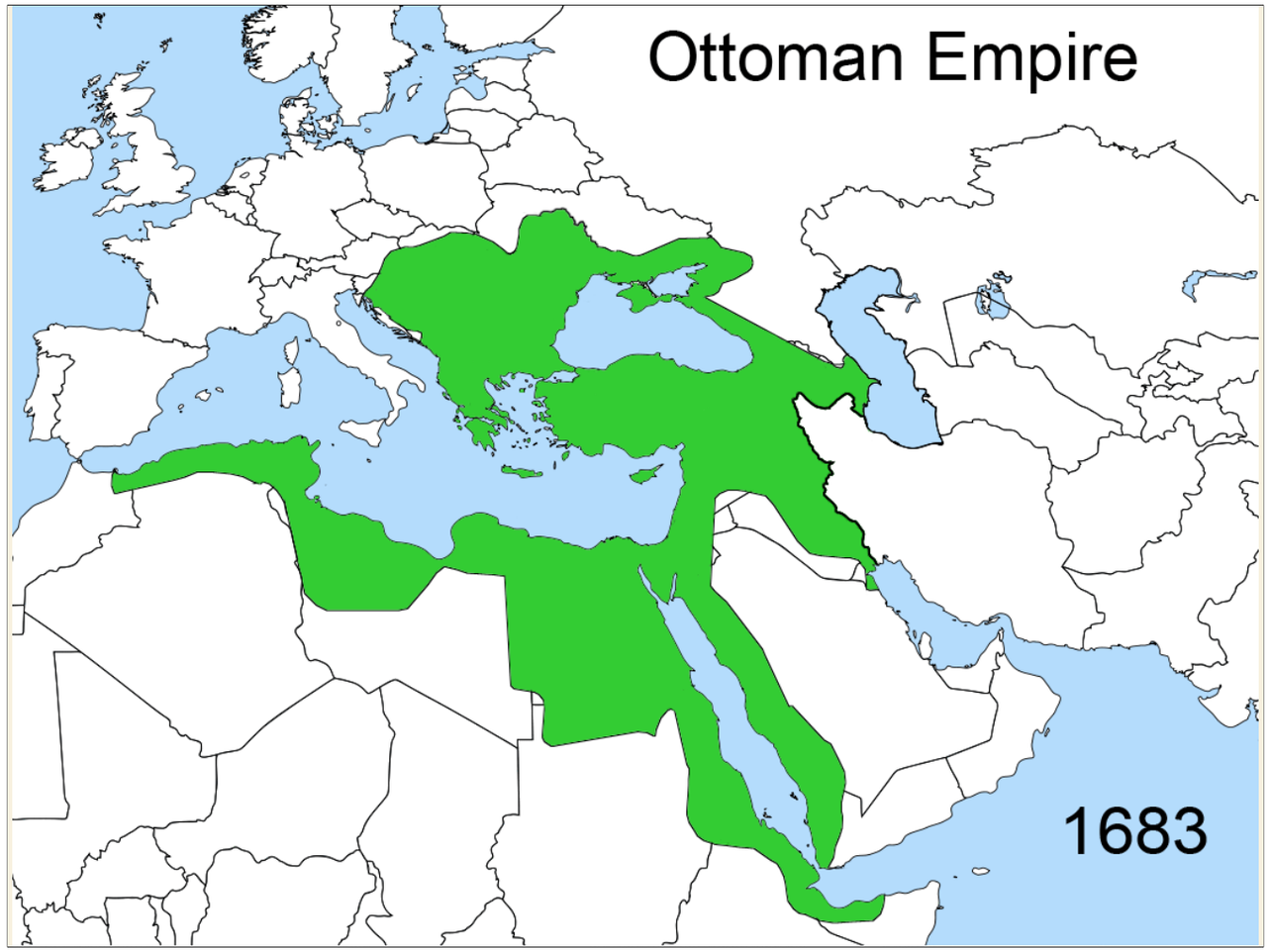

Vi husker tilbake: 1500/1600-t OR ekspanderer:

- militær trussel for Europa (i Middelhavet mot Venezia og Habsburg/Spania {1574 Tunis stopper ES conquista av N-Afrika}; på Balkan mot Habsburg/Østerrike {Wien beleiret 1529 & 1683})
- allianser mot Habsburg (OR-FR; OR-GB) i begge parters interesse
    - ‹kapitulasjoner› (عهد نامه ʿ*ahd-nāme*) [fra ‹kapitlene› i avtalen]: gir FR (1569, osv.: NL, GB, RU) handelsfolk rettigheter og privilegier framfor andre europ. nasjoner, og bidrar til rikets skatteinntekter—men virker også ufordelaktig for lokale handelsmenn. Med økende økonomisk styrke av europeiske deltakere i det nye verdensmarked kunne de også tvinge fram gunstigere kondisjoner→mindre tollavgifter, svekker lokale konkurrenter enda mer. Kapitulasjonene blir et viktig middel for Europa å trenge inn i og gjennomtrenge markedet i MØ—ofte i allianse med lokale, gjerne kristne, middelsmenn → skaper nye sosiale/religiøse spenninger.

===

1299: ʿOṣmān Ġāzī erklærer seg uavhengig av Selcūqene
1359: Murād I (bey 1359-1383; «sulṭān» 1383-1389)
1451: Mehmed II Fātiḥ blir sulṭān for andre gang (-1481). 1453: erobrer Konstantinopel
1481: Beyazīd II (1481-1512)
1520: Süleymān I Qānūnī (1520-1566)
1566: Selīm II (1566-1574)
1639: Zuhāb-traktaten [عهدنامه زهاب] ender siste OR/SR-krig (1623-39); OR vinner definitiv kontroll over Mesopotamia
1672: Buczacz-traktaten [Bucaş Antlaşması] ender første fase i Polsk-osmansk krig (-1676); OR vinner Polsk Ukraine

1700/1800-t: OR mer og mer svekket økonomisk og militært: krymper territorialt.
→ Spørsmål for Eur. ikke lenger hvordan forsvare seg, men hvem som kunne fylle maktvakuumet: “The Eastern Question”: mellom Habsburg, RU, FR, GB

- {Habsburg↔RU: Balkan
- RU ville til Middelhavet (Bosporus!);
- FR↔GB {der GB, nå stormakten i India, ville sikre forbindelse til India og ble dermed sterkere involvert i Middelhavet; FR ville (a) forhindre det, og (b) få tilgang til EG korn → 1798 Napoléons ‹ekskursjon› — egentlig en militær katastrofe men med videre strukturelle konsekvenser:
    - etter at FR, GB, OR tropper forlot EG, tok Meḥmed ʿAlī kontroll (→gjør EG til en i praksis uavhengig stat, etablerer dynasti som varer til 1952 [NB: ikke 1953 som G skriver].
    - FR okkuperer N-Af {DZ 1830, TN 1881, Soudan français 1879-90, MA 1912}. Etterhvert (1881-1914): «Kappløpet om Afrika»
    - GB blir mer opptatt av å begrense FR innflytelse → fører etterhvert til okkupasjon av EG (1882)
- GB↔RU {kontroll over region mellom OR og IN: the original “Middle East”: “The Great Game”)

====

1683: OR beleirer Vienna
1699: Karlowitz-traktaten [Karlofça Antlaşması] ender OR/østerisk krig: OR taper territ. i Ungarn
1718: Passarowitz-traktaten [Pasarofça Antlaşması] ender OR/Venezia+Østerrike krig (1714-18): OR vinner Morea, men taper Serbia
1739: Belgrad Antlaşması ender Ø-OR krig 1737-39: Østerrike returnerer Serbia til OR → Niş Antlaşması ender RU/OR krig 1735-39: RU får en havn ved Svartehavet
1774: Küçük Kaynarca Muahedesi
1783: Krim (Qırım Hanlığı) annektert av RU
1792: Iași-traktaten ender RU/OR-krig: OR må anerkjenne tapet av Qırım og oppgi terr. rundt Moldova.
1798: Napoléon invaderer EG
1801: FR-felttog til EG slutter

1812: Bükreş Antlaşması ender RU/OR-krig 1806-12: RU vinner Bessarabia, fotfeste ved Donau-munningen; sjøkontroll i Svartehavet
1817: (1804-17) Serbia blir autonom innenfor OR
1829: Edirne Antlaşması ender RU/OR-krig: RU vinner i Kaukasus, forsterker kontroll over Svartehavet; Serbia mer autonom; RU kontrollerer Romania
1830: FR begynner okkupasjon av DZ
1862: İşkodra Barışı: Montenegro & Hercegovina prøver (men feiler) å bli uavhengig av OR; Čukur-česmi-episode (som etterhvert fører til Serbias uavhengighet)
1878: Ayastefanos Muahedesi: Bulgaria autonom
1881: FR okk. TN
1882: EG britisk
1912: 1. Balkankrig
1913: 2. Balkankrig
1920: Freden i Sèvres

+ i tillegg til ytre makter som konkurrerer om å etablere kontroll i regionen:
    - NASJONALtanken vokser fram: idéen om at et(thvert) folk, med et(t) språk, burde ha sin egen, uavhengig stat {dominerende idé på denne tiden, utviklet ikke minst av intellektuelle som følte at sine ‹folk› hadde kommet for kort og blitt forfordelt i den globale verdensorden: DE, også NO — og denne idéen finner grobunn ikke minst hos en ny, oppegående borgerlig middelklasse som ekspanderer under gunstige økonomiske forhold men føler seg—igjen—forfordelt ndg. politisk innflytelse. — I OR: først på Balkan, begynnende med Hellas—og der er det tydelig at slike ‹nasjonale› bevegelser også blir utnyttet av eksterne makter for å fremme sine egne interesser (som ‹beskyttelsesmakt›, e.g. RU); men også etterhvert ‹arabisk› og ‹tyrkisk› nasjonalisme {vi kommer tilbake til det}.

Konklusjon & arv

- **Miljøutfordringer**: Fra varmere klima til Den lille istiden — fra storhetstid til 1600-tallskrise
- **Store riker** → langvarige institusjonelle tradisjoner. Pragmatisk forhold mellom islamsk og sulṭānsk lov (*sharīʿa* og *ḳānūn*)
- MØ integreres i det globaliserte **økonomiske** verdenssystemet *som* ***periferi***
- Europeisk **nasjonalstatstanke** kommer til å sprenge multinasjonale riker

La oss oppsummere. Perioden 1258-1798 la fire (1+3) viktige strukturelle grunnlag for Midtøstens moderne historie:

Først — {egentlig må jeg si med Python, i indeksposisjon 0 ;-) }— har vi vekslende **miljømessige rammebetingelser og -utfordringer**. Storhetstiden på 1500-t ble delvis muliggjort på bakgrunn av en klima-oppvarming i århundrene før, mens Den lille istiden bidro til å svekke økonomien, som førte til sosial uro og politisk opprør: «1600-tallskrisen»

Deretter: **store rikstradisjoner** med institusjonelle og juridiske rammer som kombinerte islamsk rett med pragmatisk styringskunst. Forholdet mellom *sharīʿa* og *ḳānūn*, mellom religiøs legitimering og verdslig politisk kontroll, fortsetter å forme debatten om stat og religion den dag i dag.

For det tredje, den gradvise integreringen av MØ i et **globalt økonomisk system som periferi**, som svekket MØs posisjon økonomisk og dermed bidro også til å svekke statene militært i konfrontasjonen med Europa.

Og denne konfrontasjonen – for det fjerde – skjedde med et Europa organisert som konkurrerende ***nasjonalstater*** — det er denne nasjonalstatstanken som i løpet av det lange 19. århundre kom til å sprenge de gamle multinasjonale rikene.

Alt dette la grunnlaget for 1800-tallets dramatiske transformasjoner, og
I de neste forelesningene skal vi se hvordan disse strukturene førte til reformforsøk, europeisk kolonialisme, og fremveksten av moderne nasjonalisme.